

А.О. Пантелеймоненко, д-р екон. наук, професор

ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ВИРОБНИЧІ КООПЕРАТИВИ:
ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ
ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ**

Постановка проблеми. Цілком закономірно, що поглиблення ринкових відносин у аграрному секторі економіки України стимулює пошук ефективних організаційно-правових форм, відповідних сучасним потребам дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Так, у продовж тривалого часу, з кінця 1990 років, українською державою здійснюються організаційні заходи щодо створення та періодично виділяються бюджетні кошти на розвиток вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. При цьому дискусійним залишається питання доцільності подальшого функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідним українським економістам таким як В.В. Гончаренко, В.В. Зіновчук, Ю.Я. Лузан, М.Й. Малік, Л.В. Молдаванта іншим належать численні праці, що всебічно висвітлюють переваги обслуговуючої кооперації, перспективної для вітчизняного аграрного сектору. При цьому, переважна більшість учених віддає перевагу саме цій популярній у світовій практиці формі сільськогосподарської кооперації [1, 2, 3, 4, 7, 9].

Водночас незначна група українських науковців досліджує проблеми розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів. Окремі питання організації та діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів відображають публікації М.І. Кисіля, О.Д. Костур, К.М. Мельник, О.В. Ролінського, О.І. Хлопоніної-Гнатенко, та ін. [5, 6, 8, 13, 14, 15]. Віддаючи належне важливості проведених ними досліджень слід зауважити, що наявні праці не характеризуються комплексним підходом щодо розкриття економічної природи, особливостей функціонування та перспектив розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів. Саме ця обставина й обумовила мету даного дослідження.

Постановка задачі. Метою статті є з'ясування економічної природи виробничої кооперації у аграрному секторі, специфіки її генезису в країнах

з різним рівнем розвитку економіки, і підготовка націй основі пропозицій щодо удосконалення існуючої в Україні моделі сільськогосподарського виробничого кооперативу. Основою методичного інструментарію даного дослідження стали методи економічного та історичного аналізу і синтезу, що застосовуються для найбільш ефективної реалізації поставленої мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, кооперативи є особливою формою кооперації (співпраці, співробітництва). В основу їх діяльності покладено переваги спільної діяльності між суб'єктами господарювання. Підставою до кооперування осіб є наявність спільної мети (економічної проблеми), що об'єднує певну групу та усвідомлення майбутніми учасниками коопераційного процесу того, що досягти її одноосібно складно або взагалі неможливо.

Незалежно від виду (сільськогосподарський, споживчий, кредитний або інший) чи організаційної форми кооперативу його члени мають на меті колективне вирішення певної економічної проблеми шляхом самоорганізації. Співпрацюючи (об'єднуючи зусилля чи ресурси), вони досягають нових можливостей відсутніх у кожного окремо. Таким чином, говорячи про сільськогосподарські кооперативи – і виробничі, і обслуговуючі, слід зазначити, що вони мають спільну ідею взаємодопомоги.

Проте, підходи до реалізації цієї ідеї у них різні. Якщо обслуговуючі кооперативи орієнтовані на надання членам послуг за собівартістю (це й визначає їх неприбуткову природу) і витрати щодо їх фінансування розподіляються пропорційно обсягу необхідних членові-співвласнику послуг, то виробничі кооперативи передбачають спільну трудову участь членів, і у подальшому розподіл між ними отриманого результату – тобто прибутку. Останнє обумовлює певну конфліктність моделі виробничого кооперативу, адже складно встановити при розподілі прибутку еквівалентність праці звичайного працівника, який бере на себе основне фізичне навантаження, і, наприклад, роботу управлінця. Саме ця обставина і є основною причиною незначної частки виробничих кооперативів (у тому числі сільськогосподарських) у загальній кількості тих, що функціонують у світі. При цьому, у багатьох країнах зберігається стійка тенденція до їх скорочення. Для з'ясування причин цієї тенденції здійснимо аналітичний огляд генезису виробничих кооперативів у аграрному секторі різних країн світу.

Передусім слід звернути увагу на групу країн, що тривалий час мали так звану соціалістичну орієнтацію – тобто тих, що разом з Радянським Союзом не розглядали класичні ринкові відносини як основу для успішного функціонування економіки. Яскравим прикладом у цьому

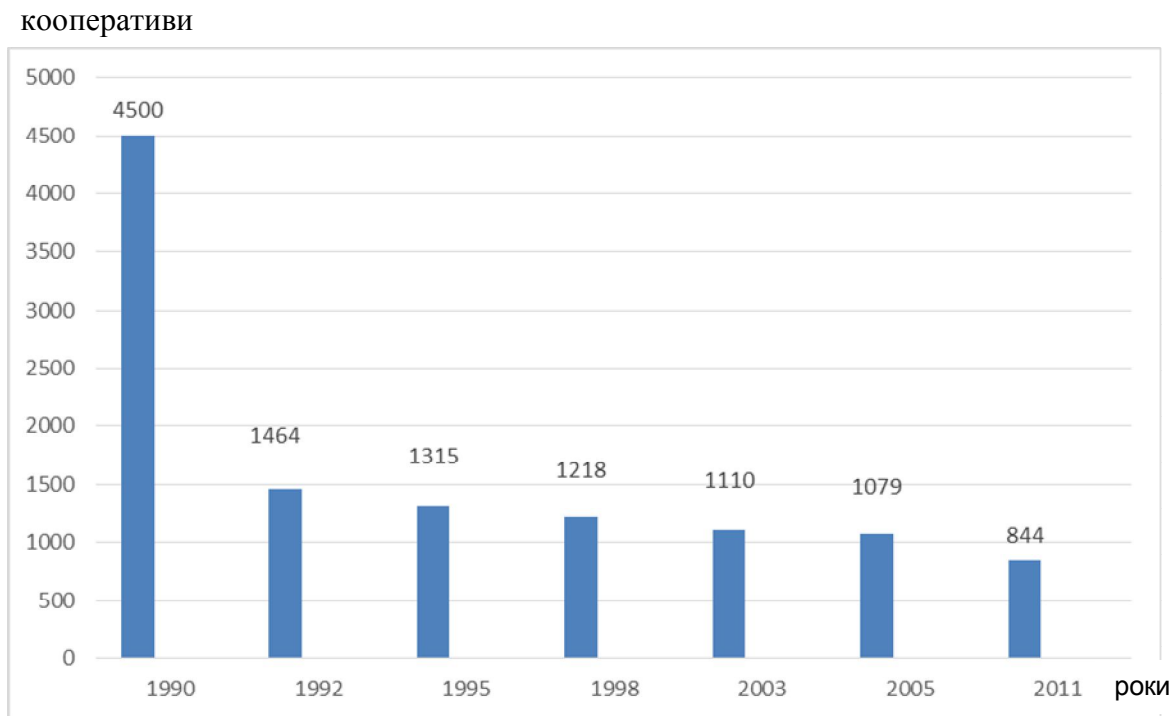
зв'язку можуть бути східні землі Німеччини, широко відомі як територія колишньої Німецької Демократичної Республіки (НДР). Тут друга хвиля сільськогосподарської виробничої кооперації мала місце після закінчення Другої Світової війни (перша носила тимчасовий характер у другій половині XIX ст.), у період встановлення «народної демократії». Виробничі кооперативи прийшли на зміну індивідуальним фермерським господарствам, і по-суті стали втіленням ідеї колективізації сільського господарства, що нав'язувалася радянською командно-адміністративною системою. Незважаючи на традиційний німецький «господарський *педантизм*» названі кооперативи не стали взірцем ефективності. Їх характерною ознакою була вузька спеціалізація. «Скооперовані» у таких кооперативах селяни практично не були їх повноцінними членами-співвласниками. Вони фактично стали найманими робітниками. Це пригнічувало господарську ініціативу пересічних селян.

Після об'єднання Німеччини, за словами наукових співробітників Лейбніц Інституту аграрного розвитку в Центральній та Східній Європі (ІАМО; Німеччина) А. Вольца, М. Копсідіса та К. Райнсберга, постало питання реформування цих псевдокооперативних утворень. Їхні учасники-селяни отримали можливість реорганізації «у справжні сільськогосподарські виробничі кооперативи, засновані на добровільному членстві, або компанії з обмеженою відповідальністю (ТОВ), або акціонерні товариства, у іншому випадку вони мали бути ліквідовані... Більшість членів вибрали кооперативну модель...»[23, с. 5] (див. рис. 1). Проте вищезгаданий недолік класичної моделі сільськогосподарського виробничого кооперативу, що полягає у відсутності справедливого розподілу обумовлює сьогодні негативну динаміку щодо кількості названих кооперативів Німеччини.

При цьому слід зазначити, що за період з 1992 по 2012 рр. частка сільськогосподарських виробничих кооперативів серед інших видів аграрних підприємств Німеччини скоротилася з 7,9 до 3,6 %. І це враховуючи той факт, що уряд ФРН виділяє дотації названим кооперативам для запобігання скороченню зайнятості серед сільського населення Східної Німеччини.

За для неупередженості наших висновків наводимо прогноз вищезгаданих німецьких фахівців з Лейбніц Інституту щодо перспектив розвитку виробничих кооперативів у аграрному секторі Німеччини. Вони, зокрема зазначають: «У той час як де-юре вони зареєстровані як кооперативи, де-факто вони приймають ознаки бізнес організацій... У середній і довгостроковій перспективі, ми припускаємо, що СВК будуть перетворені, зокрема, через старіння відданих членів у бізнес-компанії,

тобто ТОВ... Таким чином, ми приходимо до висновку, що ... СВК не гратимуть особливої ролі у довгостроковій перспективі» [23, с. 15].

Рис. 1. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів Німеччини у період з 1990 по 2011 рр.

Складено автором на основі: [20; 23, с. 5]

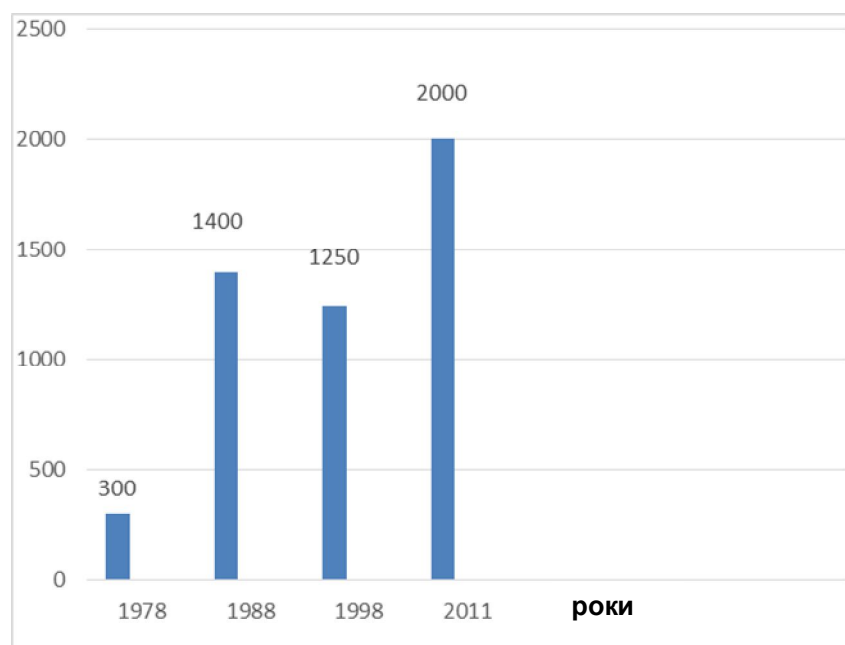
Яскравою ілюстрацією тенденцій у розвитку виробничої кооперації країн колишньої «соціалістичної орієнтації» також можуть бути дані щодо «острова свободи» – Куби. Так само як і у Східній Німеччині (НДР), на Кубі сільськогосподарські виробничі кооперативи почали створюватися у період «ранніх соціалістичних перетворень» і були частиною державної аграрної політики. Перший з них було організовано у 1959 році. За дослідженнями Ф.С.Ройса протягом 1959 по 1961 років було створено 881 кооператив названого типу на базі ферм або ранчо з виробництва цукрової тростини, експропрійованих у колишніх власників. Однак, як зазначає вчений «Цей перший кооперативний досвід був недовгим. У січні 1961 р. виробничі кооперативи були об'єднані у централізовану і керовану державою мережу радгоспів» [21, с. 255].

Пізніше, починаючи з 1975 року, кубинський уряд почав заохочувати фермерів, до вступу у сільськогосподарські виробничі кооперативи на добровільній основі. Такі кооперативи мають сьогодні у середньому не більше 50 членів. Паєм у них є земля. За результатами господарського року

передбачено нарахування на пай. Сучасні кубинські сільськогосподарські виробничі кооперативи діють на основі кооперативних принципів. Оцінюючи значення таких кооперативів Ф.С. Ройс зазначає, що дякуючи кооперуванню фермери отримали «доступ до електрики, покращили житло, школи, і медичне обслуговування. Виробничий кооператив має можливість більш широкого використання техніки, зменшує нудну роботу, і збільшує продуктивність праці. Кооперативи, передбачають оплачувану відпустку і з виходом на пенсію відповідні виплати та інші види допомоги, яких дрібні фермери ніколи не знали»[21, с. 256]. Інший кубинський економіст В. Фігероа наявні зміни у сільському житті, викликані добровільним кооперуванням селян назвав «глибокою культурною революцією на селі»[18, с. 7].

У 2009 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи Куби зосереджуючи 24,4 % орних земель, давали 57 % від загального обсягу сільгосппродукції [16]. Зважаючи на позитивну динаміку кількості названих кооперативів (рис. 2.), слід звернути увагу на їх внутрішні проблеми. Так, наприкінці 2010 р. близько 300 з 2000 кооперативів заявили про збитки, і майже 120 не у змозі надати фінансові звіти.

кооперативи

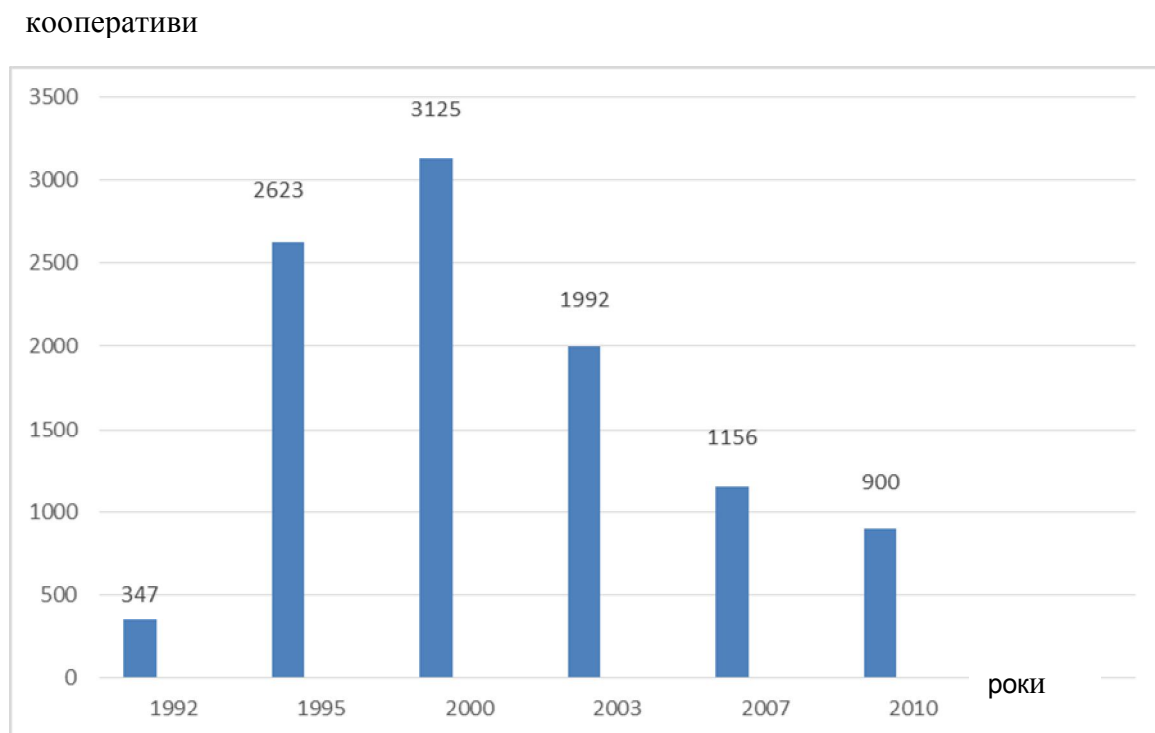
Рис. 2. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів Куби у період з 1978 по 2011 рр.

Складено автором на основі:[17; 21].

І на завершення загальної характеристики сільськогосподарських виробничих кооперативів Куби зауважимо, що наявна інформація дає

підстави зробити висновок про чітке розмежування у названих кооперативах оплати праці членів і нарахувань на їх земельні паї за результатами річної діяльності кооперативу. Такий підхід мінімізує конфліктність моделі, і робить діяльність сільськогосподарського виробничого кооперативу прозорою.

Цікавим, з позиції сучасної практики, є досвід розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів Болгарії. У так званий період народної демократії, а точніше командно-адміністративної системи названі кооперативи набули псевдокооперативних ознак. Тому останнє десятиріччя стало часом їх кардинального реформування. При досить суперечливій кількісній динаміці (рис. 3), уряду вдалося досягти суттєвого удосконалення класичної моделі сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Рис. 3. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів Болгарії у період з 1992 по 2010 рр.

Складено автором на основі:[22, с. 35]

На сам перед мова йде про такі суттєві зміни:

- Сільськогосподарські виробничі кооперативи можуть надавати послуги кількох незалежних кооперативних об'єднань (поєднувати функції кількох видів кооперативів);

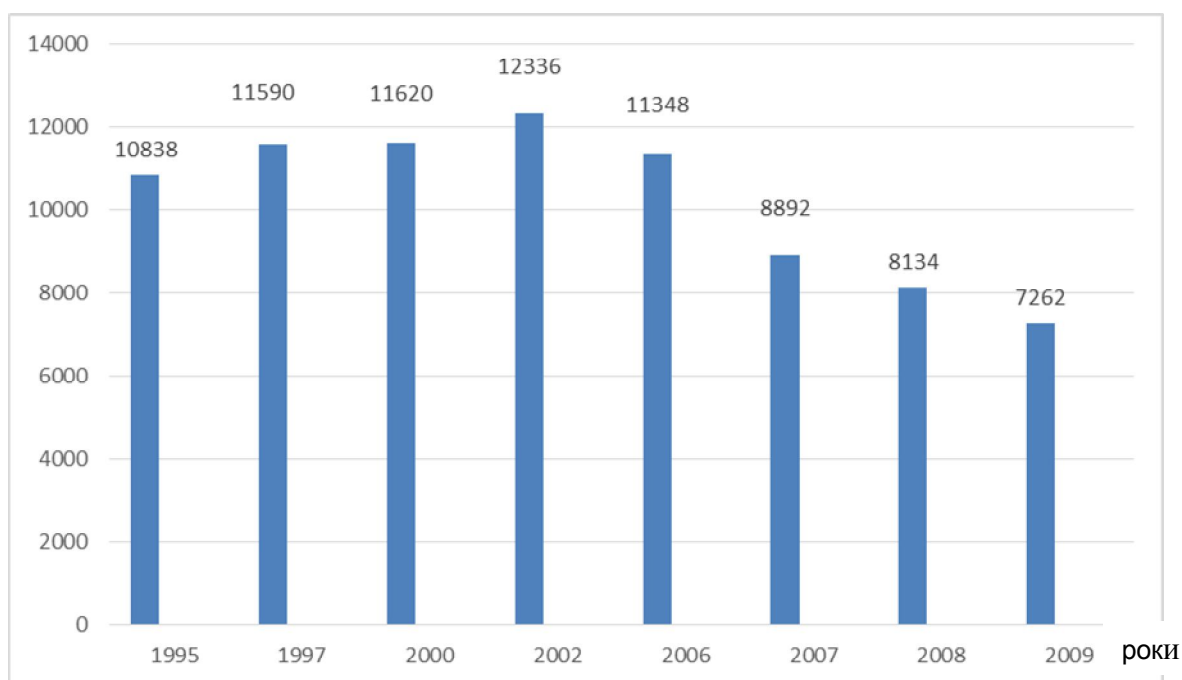
- існує обмеження щодо кількості тих, хто не працює у кооперативі;

- у разі потреби кооперативи можуть здійснювати реорганізацію їх структури виробництва (створено спеціальний державний фонд «Сільське господарство», який фінансує проекти реорганізації структури виробництва) [22, с. 40-41].

Названі вище зміни можуть бути враховані світовою практикою при формуванні сучасних національних моделей сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Типовою для пострадянських республік є ситуація щодо розвитку виробничих кооперативів у аграрному секторі Росії. Передусім зауважимо, що їх кількість поступово зменшується. Так, у продовж 1995 – 2009 рр. чисельність російських сільськогосподарських виробничих кооперативів скоротилася з 10838 до 7262 [19, с. 14-15] (див. рис. 4).

кооперативи

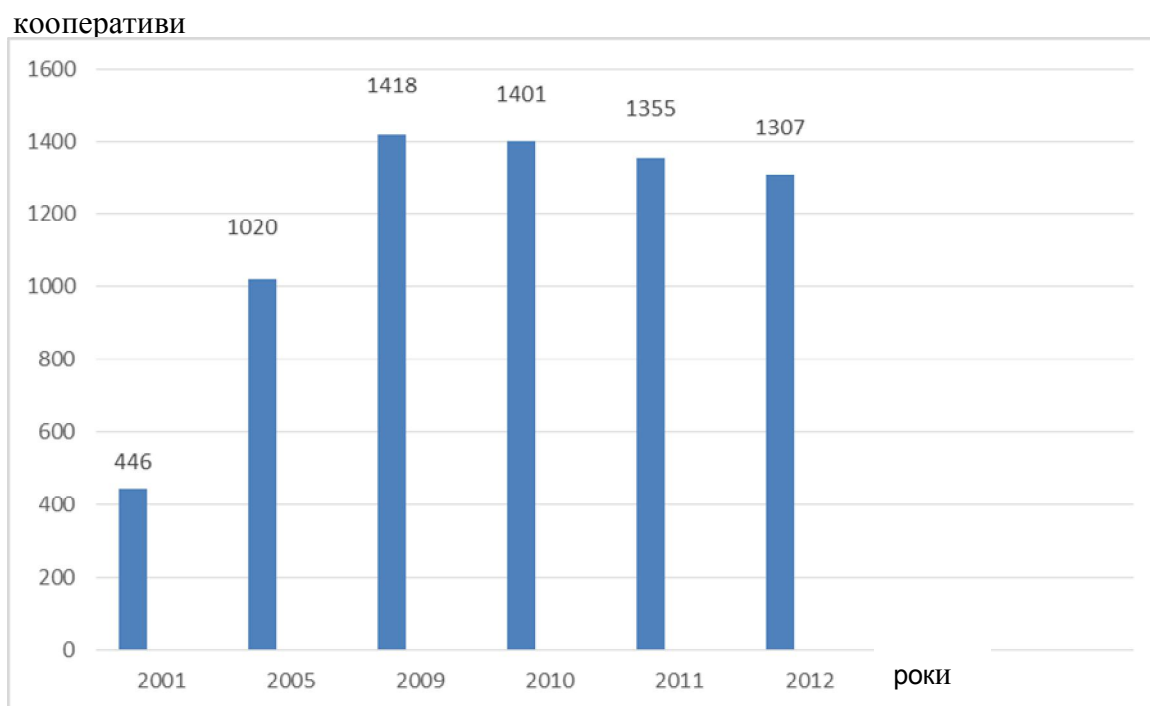
Рис. 4. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів Російської Федерації у період з 1995 по 2009 рр.

Складено автором на основі:[19, с. 14-15]

Крім того, за оцінками міжнародних фахівців «виробничі кооперативи в сільському господарстві Росії, мають невтішні перспективи. Вони мають низку структурних перешкод... щоб стати ефективними.

Фінансова потужність існуючих кооперативів є низькою, тому їхня інвестиційна спроможність залишає бажати кращого. Кооперативи характеризуються низькою ефективністю і прибутковістю. Члени мають обмежені фінансові ресурси. Більшість кооперативи використовують застарілі методи і технології, і вони мають труднощі щодо їх отримання»[19, с. 17].

Подібна ситуація щодо тенденцій розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів характерна для України. Динаміку їх кількості демонструє рис. 5.

Рис. 5. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів України у період з 2001 по 2012 рр.

Джерело:[11, с. 83; 12, с. 84]

Аналізуючи зазначене вище слід, передусім зауважити, що негативна тенденція щодо кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів у світі не повинна сприйматися однозначно. Поясненням такої ситуації може бути дві причини. По-перше, дрібні сільські товаровиробники країн, що переходять на вищий рівень розвитку економіки поступово втрачають інтерес до виробничої кооперації, як засобу виживання. Із зміцненням їх особистих господарств цілком об'єктивно названа форма кооперації стає економічно недоцільною.

Ще на початку ХХ ст. український «батько» виробничих кооперативів – «хліборобських» артільей М.В.Левитський з цього приводу писав: «...Я і сам дивлюся на артілі, як на милицю під час хвороби. Як тільки поправлюсь здоров'ям, то і милицю геть... Поки селяни не у змозі завести собі інвентар, то вони нехай беруть позичку й об'єднуються в артіль. Як тільки погасили позичку і артільне господарство розрослося, хто їм заважає поділити його поміж учасниками артілі й вести кожному господарство окремо. Нехай ділять! Артіль зробила своє діло й милиця стала не потрібна»[10, с. 56-58]. По-друге, і, що цілком очевидно, скорочення кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів у межах окремо взятої країни свідчить про недостатню ефективність діючої національної моделі.

Саме слабка ефективність та відсутність соціального спрямування існуючої в Україні моделі сільськогосподарського виробничого кооперативу веде до зменшення кількості кооперативів такого типу. З'ясуємо причину даної ситуації. Передусім зауважимо, що завдяки простим законодавчим вимогам щодо створення названих кооперативів (засновниками можуть бути лише три особи), існує реальна загроза перетворення їх вже з моменту створення за у псевдокооперативні організації. Це відбувається тоді, коли три (або кілька) «підприємливі засновники» сільськогосподарського виробничого кооперативу насправді реєструють його не з метою ведення спільної господарської діяльності разом із місцевими селянами, а для здійснення оренди земельних паїв у «односельців», як це роблять звичайні підприємці. У такій ситуації селяни-власники земельних паїв отримують, як правило, незначну орендну плату, і крім того вони працюють як звичайні наймані працівники на кількох членів кооперативу. При цьому, лише останні є отримувачами прибутку, створеного у результаті функціонування такого специфічного підприємства, що по суті не є справжнім сільськогосподарським виробничим кооперативом. І доля «кооперативу» також залежить від обмеженого кола членів-засновників, які у разі невдалої діяльності припиняють його функціонування.

Враховуючи вищесказане і міжнародний досвід сільськогосподарських виробничих кооперативів, подаємо комплекс заходів щодо удосконалення вітчизняної моделі такого кооперативу:

- обмежити кількість найманих працівників не членів кооперативу та кількість тих, хто не працює у ньому;
- забезпечити чітке дотримання практики «подвійної винагороди» – виплата заробітної плати працюючим членам кооперативу, і прозорий розподіл річного прибутку пропорційно внесеним земельним паям;

- при наявності відповідного кадрового забезпечення та спеціального дозволу сільськогосподарським виробничим кооперативам доцільно надати право здійснювати функції, притаманні іншим видам кооперативів (кредитні, постачальницькі, збутові тощо);

- здійснювати державний контроль за дотриманням сільськогосподарськими виробничими кооперативами чинного законодавства, зокрема, кооперативного;

- створити спеціальний державний фонд, що фінансуватиме проекти реорганізації структури виробництва у сільськогосподарських виробничих кооперативах.

Висновок. Результати проведених досліджень дають підстави зробити такі висновки. По-перше, незважаючи на стійку тенденцію щодо зменшення кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів у більшості країн світу, вони продовжують відігравати певну соціально-економічну роль у аграрному секторі. По-друге, з позиції збереження конкурентного середовища на селі названі кооперативи, поряд з іншими організаційно-правовими формами мають право на своє існування. По-третє, для удосконалення існуючої в Україні моделі сільськогосподарського виробничого кооператив услід провести комплекс вказаних вище заходів, що за своїм змістом відповідають міжнародним кооперативним принципам.

Бібліографічний список: 1. Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання / В.В.Гончаренко // Регіональні перспективи. – 1999. – № 4. – С. 7–10. 2. Гончаренко В. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Що Вам необхідно знати про кооперативи сьогодні. Європейський Союз / В.В.Гончаренко, А.О.Пантелеймоненко, Ремі Блок – К.: Проект Тасіс «Сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні», 1999. – 35 с. 3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В.Зіновчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с. 4. Зіновчук В.В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. – Київ: Інститут аграрної економіки УААН, 2000. – 432 с. 5. Кисіль М.І. Ефективність інвестицій сільськогосподарських виробничих кооперативів / М.І.Кисіль, О.В. Ролінський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 233 с. 6. Костур О.Д. Юридичні ознаки сільськогосподарських виробничих кооперативів за законодавством України та держав СНД / О.Д. Костур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.jur->

academy.kharkov.ua/download/konf_zem/52.pdf 7. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3-8.

7. Мельник К.М. Оцінка фінансової безпеки сільськогосподарських виробничих кооперативів Черкаської області / К.М. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_99/20.pdf 8. Молдаван Л.В. Роль Кооперативів у подоланні сільської бідності / Л.В. Молдаван, Д.Ф. Крісанов, Л.О. Удова // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 121-129. 9. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація України: теорія і практика: монографія / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 347 с. 10. Статистичний щорічник України за 2006 рік [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: «Консультант», 2007. – 560 с. 11. Статистичний щорічник України за 2012 рік [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: «Август Трейд», 2012. – 558 с. 12. Хлопоніна О.І. Розвиток сільськогосподарської виробничої кооперації в Харківській області / О.І. Хлопоніна // Вісн. ХНАУ. Сер. «Економіка АПК і природокористування». – Х.: ХНАУ, 2006. – № 2. – С. 345-349. 13. Хлопоніна О.І. Сутність та роль сільськогосподарської виробничої кооперації в аграрному секторі економіки України / О.І. Хлопоніна // Вісн. ХНАУ. Сер. «Економіка АПК і природокористування». – Х.: ХНАУ, 2004. – № 4. – С. 177-180. 14. Хлопоніна О.І. Формування виробничих коопераційних об'єднань в умовах ринку на Україні / О.І. Хлопоніна // Вісник ХНТУСГ. Сер. «Економічні науки». – Х.: ХНТУСГ, 2007. – № 49. – С. 238-241. 15. CUBA: Co-operatives Set to Expand [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipsnews.net/2011/11/cuba-co-operatives-set-to-expand/>. 16. Cuban Agricultural Cooperatives. Reformation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.appropedia.org/Cuban_Agricultural_Cooperatives. 17. Figueroa A. Cooperativización del campesinado en Cuba: evolución y expectativas / Arbelo Figueroa. – Havana, 1997. – 7 p. 18. Golovina S. The Development of Agricultural Production Co-operatives in the Russian Federation The Development of Agricultural Production Co-operatives in the Russian Federation / Svetlana Golovina, Jerker Nilsson and Axel Wolz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://emnet.univie.ac.at/uploads/media/Golovina_Nilsson_Wolz.pdf 19. Mändle E. Agrargenossenschaften / Eduard Mändle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/agrargenossenschaften.html>. 20. Royce F.S. Agricultural Production Cooperatives in Cuba: toward sustainability / Frederick S. Royce <http://www.ascecuba.org/publications/proceedings/volume14/pdfs/royce.pdf>. 21. Todorova S.A. Agricultural production cooperatives in Bulgaria – evolution, present status, problems and

possibilities for development / StelaAtanasovaTodorova // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. 2014. – № 10. – С. 23-44.
22. WolzA. The Transformation of Agricultural Production Cooperatives in East Germany and Their Future / AxelWolz, Michael Kopsidis, Klaus Reinsberg [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.seminar2008.icare.am/download/axel.pdf>.

Пантелеймоненко А.О. Сельскохозяйственные производственные кооперативы: использование зарубежного опыта для усовершенствования украинской модели. Раскрыта экономическая природа производственной кооперации в аграрном секторе. Отражена специфика ее генезиса в странах с разным уровнем развития экономики. Предложены концептуальные подходы к совершенствованию существующей в Украине модели сельскохозяйственного производственного кооператива.

Pantelejmonenko A. Agricultural productive cooperative stores: the use of foreign experience for the improvement of the Ukrainian model. Discovered the economic nature of production cooperation in the agricultural sector. Reflects the specificity of its genesis in countries with different levels of economic development. Proposed conceptual approaches to improve the existing model in Ukraine agricultural production cooperative.